

Атанас Ваташки

НАСОКИТЕ ЗА ХРИСТИЯНСКАТА АПОЛОГИЯ СПОРЕД ОРИГЕН И основните принципи на съвременната Християнска апологетика

*Ориген е този... който царствено установява стандартите за
християнска апологетика¹*

(Дейвид Б. Харт)

Abstract: Atanas Vatashki, *Strategies of Christian Apologetics according to Origen and the Basic Principles of the Modern Apologetics*.

Origen is regarded by many scholars as the greatest Christian apologist. This article aims to trace the main guidelines provided by Origen's thought for Christian apologetics. The objective is twofold: to highlight the value of his ideas in this context and to examine how his guidelines align with the fundamental principles of the theological discipline of Christian apologetics.

Keywords: *Systematic Theology, Apologetics, Origen, Early Christian Theology, Modern Theology*

Ориген е смятан от мнозина изследователи за най-великия християнски апологет и това мнение не е без своите основания. Статията има за цел да проследи основните насоки, които Оригеновата мисъл дава за християнската апология. Това се прави, както за да се свидетелства за ценността на неговата мисъл в това отношение, така и за да се разгледа въпросът по какъв начин неговите насоки кореспондират с основните принципи на богословската дисциплина

¹ Д. Б. Харт, *Святият Ориген*: в: <https://dveri.bg/wc3cc> (03.03.2020).

Християнска апологетика.

Именитият църковен писател е роден през 185 г. в Александрия, в християнско семейство. През 202 г. неговият баща Леонид претърпява смърт за Христос по време на управлението на Септимий Север. На 18 г. младият Ориген е назначен от епископа на Александрия Димитрий за ръководител на Александрийското катехизическо училище. Около 228 г. е ръкоположен за презвитер от св. Александър Йерусалимски и Теоктист Кесарийски. Заради конфликт с епископ Димитрий през 231 г. напуска Александрия и отива в Палестина. Там ръководи Кесарийското училище, а негов ученик става св. Григорий Неокесарийски (Чудотворец)¹, когото Ориген обръща в християнството. Самият св. Григорий описва своя учител като „вдъхновен мъж“ и „философски учител“. Християнският богослов загива като изповедник на Християнската църква през 251 или 253 г., в гонението срещу християните при император Деций². Срещу него, бидейки вече в преклонна възраст, са приложени ужасни мъчения. Те обаче не успяват да сломят вярата му. Той е пуснат от затвора, но не успява да се възстанови от преживения ужас и по-късно умира. Така Ориген приключва своя земен път по начина на живот, който толкова високо издига в своите съчинения – мъченичеството, доказвайки, че богословието е израз на неговия живот³.

Ориген е най-великият апологет на Църквата в древността и безспорно един от водещите християнски богослови изобщо. „Нито един от църковните учители от първите три века не е проявил в такава широта богословско знание във всичките му разнообразни отрази, както това сторил Ориген“⁴ – пише църковният историк Павел

¹ За него вж. И. Цоневски, *Патрология. Живот, съчинения и учение на църковните отци, учители и писатели*, София, Синод.изд. 1986, 166–170.

² За това гонение вж. П. Малицки, *История на християнската църква*, т. 1, София 2007, 76–78.

³ За Ориген и неговата мисъл срв. Евсевий Кесарийски, *История на Църквата*, VI; П. Малицки, *История на християнската църква*, 169–180; И. Цоневски, *Патрология*, 146–157; Н. Crouzel, *Origen. The life and thought of the first great theologian*, New York 1989; J. Quasten, *Patrology. V. II. The ante-Nicene literature after Irenaeus*, Notre Dame IN, 1995, 37–10; St. Gregory Thaumaturgus, *Oratio Panegyrica (Похвално и благодарствено слово за Ориген)*, 4–6, 12: <https://www.newadvent.org/fathers/0604.htm> (2020).

⁴ П. Малицки, *История на християнската църква*, с. 173. Еп. Никодим и прот. Цв. Христов също го наричат „най-бележития християнски писател от първите три

Малицки. Поради огромния принос на Ориген някои изследователи твърдят, че богословието може да бъде разделено на два периода: преди и след него¹. За Християнската апологетика Александрийският богослов стои като кулминация на най-плодотворния период в нея – този на древните християнски апологети (II–III в). Около неговата личност все пак има една двойственост, което е довела до това той да бъде наричан „баща на богословието“, но също и на ересите. В своята творба „За началата“ той изказва по различни теми доста спекулативни твърдения, които могат да се смятат и за еретични, макар, че в повечето случаи се отнасят до въпроси, които в неговото време все още не са получили своето официално църковно изяснение.

Ориген е най-плодотворният писател на Изток. За него е казано, че е написал около 6000 съчинения. Някои изследователи смятат, че е възможно да е станала грешка при преписването на ръкописите, съдържащи данните за неговите съчинения, при която е била добавена една нула, и броят им се е увеличил десет пъти². Това е възможно предположение, но също така е вероятно и данните да са точни, ако се отчете, че Ориген започва да пише от ранна възраст и го прави в продължение на около 50 години. Тъй като той има възможност да използва бързописци, наети от неговия меценат Амвросий, вероятността за това се засилва още повече. Една значителна част от тези съчинения със сигурност са проповеди (каквито той е изнасял в голям обем) и писма (каквито са запазени от него).

Най-важното произведение на Ориген за Християнската апологетика е обширният му труд „Против Целз“³. В богословската мисъл се отдава доста повече внимание върху догматическото му произведение „За началата“, а „Против Целз“ остава на заден план. Една от причините за това е големият му обем, който прави по-трудно

века“ – срв. Еп. Никодим, прот. Цв. Христов, *Учебник по апологетика (Основно богословие)*, София 1943, с. 15.

¹ Срв. А. Цветкова-Глазер, *Патрология. Раннохристиянски автори и произведения*, София 2016, с. 138.

² Срв. П. Малицки, *История на християнската църква*, 173–174.

³ Текстът на „Против Целз“ е използван по най-новия наличен англоезичен превод на бележития изследовател Хенри Чадуик: *Origen. Contra Celsum*, trans. H. Chadwick, Cambridge 1953 (препечатан 2003). Сравнения са правени с по-стария превод на Ф. Кромби, *Ante-Nicene Fathers*, vol. 4, trans. F. Crombie, Град 1885.

неговото превеждане, издаване, както и анализиране. Но също така това съчинение, което е апологетично, не е носител на пораждащите разпалени страсти Оригенови разсъждения, каквито са изразени в „За началата“.

Апологията на Ориген е най-обширният и систематичен апологетичен текст от първите три века на християнската история и е, по думите на църковния историк проф. Хенри Чадуик, кулминация на апологетичното движение от II и III в. Тя е написана по молба на неговия приятел св. Амвросий от Александрия, който иска Ориген да обори съчинението на Целз, озаглавено „Истинно слово“ (Λόγος Ἀληθής), съдържащо лъжливи обвинения срещу християните. Ориген се стреми чрез съчинението си да убеди образованите хора, че в интелектуално отношение християнството заслужава уважение¹. Чрез тази творба „езичниците трябвало да се убедят, че християнството съвсем не е някакво суеверно учение, споделяно от тъмните маси, но че в неговите редове се числят и най-велики умове“².

Важно място в мислите на Ориген по разглежданата тема заема епизодът от Евангелието, свързан с разпита на Исус при Каяфа (срв. Мат. 26 гл.). Тогава юдейският клир търси лъжливо свидетелство срещу Него и докарва лъжесвидетели, на чиито лъжесвидетелства Господ мълчи. Това е така, защото Исус Христос е убеден, че „целият Му живот и дела сред евреите са по-убедителни, от която и да е реч, отхвърляща лъжливите свидетелства, и по-възвишени, от които и да е слова, които би могъл да каже като отговор на обвиненията“³. Господ е погрешно обвиняван и сега и това ще се случва винаги, докато има зло в хората. Той обаче мълчи на тези обвинения⁴.

С това Ориген, авторът на блестящото опровержение „Против Целз“, сякаш намеква, че същинското опровержение на атакуваните християнството се състои не в красива, логически построена реч, или писмена творба, опровергаваща рационално възледите им, а в

¹ Срв. Н. Chadwick, *Origen. Contra Celsum* (Introduction), p. IX.

² Никодим, еп., прот. Цв. Христов, *Учебник по апологетика*, с. 15.

³ Срв. Ориген. *Против Целз, Предговор*, 1. Интересно е, че проф. Борис Маринов, за да аргументира нуждата от живот според вярата като ценност за християните, цитира същия стих – срв. Б. Маринов, „Оръжията на апологета на християнството“, *Годишник на Духовната академия* том 27 (1950–1951), с. 14.

⁴ Срв. Ориген. *Против Целз, Предговор*, 2.

праведния, свят начин на живот на вярващите. И защитата Си Иисус Христос изразява не чрез Своя глас, а чрез живота на Неговите истински ученици, който „свидетелства за реалните факти и побеждава всички лъжливи обвинения“¹.

Според Борис Маринов праведният живот е характерна и задължителна черта на християнския апологет. По думите му: „Живенето според вярата“ е истинска апология на вярата и лошият живот на вярващите е най-опасният ѝ враг“². В духа на Оригеновия възглед Християнската апологетика приема, че сред рационалните аргументи за съществуването на Бога (наричани и „доказателства“) най-близък до духа на православие е аргументът на духовния опит³. Макар че тази дисциплина защитава истините на християнството пред съмняващите се, тя признава, че тези истини не са нещо, което само по себе си има нужда от рационална защита⁴.

Произведението на Целз носи заглавието „Истинно слово“ или „Истинно учение“. Според Ориген то не отговаря на своето заглавие, защото не съдържа никакво конкретно учение, а просто критикува християнството и юдаизма⁵. Александрийският богослов няма високо мнение за Целзовата творба. Не просто, защото като християнин не е съгласен с нея, а защото смята, че нейните аргументи са слаби и противоречащи си. Според него вярващите, дори да се запознаят с нея, не би трябвало да ѝ обръщат внимание и да се нуждаят от опровержения⁶. Тя не би могла да разклати вярата на никой истински християнин⁷ и на Ориген му се струва странно да има християни, чи-

¹ Срв. *Пак там. Предговор, 2.*

² Срв. Б. Маринов, *Оръжията на апологета на християнството*, 14–16.

³ Така смята преподавателят по Християнска апологетика в Богословския факултет доц. д-р Димо Пенков – мой научен ръководител. Тази позиция възприе и споделя и авторът на тази статия – срв. А. Ваташки, *Религия и наука – противопоставяне или единение*, Велико Търново 2019, 291–293. Еп. Никодим и прот. Цв. Христов назовават аргумента като „доказателство от живота на светиите“ – срв. Учебник по апологетика, 88–89.

⁴ Срв. архим. Евтимий, „Задачите на християнската апологетика“, *Годишник на Софийския университет. Богословски факултет* том? (1931/1932), 4–5.

⁵ Срв. Ориген. *Против Целз*, IV, 47.

⁶ Срв. *Пак там, Предговор, 6.*

⁷ Срв. *Пак там, Предговор, 3.*

ято вяра е разклатена от обвиненията на Целз¹, който не притежава правилно разбиране за християнството². И все пак според Ориген потенциално е възможно да се намерят такива хора и тук идва мястото за неговата апология. Затова християнският писател, помолен от приятеля си Амвросий, съставя своето опровержение така, че те да бъдат възстановени във вярата и да бъде изяснена истината³. Ориген чрез въздействието на своята апология се надява лъжите, изложени в „Истинно слово“, да бъдат оборени, а ученията на християнството да бъдат категорично доказани, че са истинни⁴.

Според архим. Евтимий Сапунджиев „Апологетиката става необходима само тогава, когато веровите истини трябва да се преведат на езика на съмняващия се разум“⁵. Тя няма за цел да направи човека вярващ, а да помогне за възстановяване, затвърждаване и задълбочаване на неговата вяра⁶.

В своите отговори на Целз Ориген не цели да превъзнеса християнството, а да „изследва внимателно фактите“⁷; той си поставя за цел (и го прави) да изследва всяко едно възражение на езическия философ, всеки един аргумент, представяйки от своя страна контрааргументи⁸. Християнският богослов се моли Бог, Който е истината, да направи така, че сърцата на читателите му да бъдат озарени от „аргументите, които са способни успешно да опровергаят лъжата“. Значението на библейския пасаж „изтреби ги Ти с Твоята истина“ (Пс. 53:7) се отнася именно до ученията, които са противни на истината⁹. Своята мисия да срине аргументите на Целз Ориген се моли да не остане чисто и просто дейност на човешкия ум и разум, но към тях да се прибави Божествено вдъхновение. Също така той проси от Бога християните, за които е написал съчинението си „Против Целз“, как-

¹ Срв. Пак там, *Предговор*, 4.

² Срв. Пак там, I, 7.

³ Срв. Пак там, 4; III, 1.

⁴ Срв. Пак там, VIII, 1.

⁵ архим. Евтимий, *Задачите на християнската апологетика*, с. 11.

⁶ Срв. Пак там, 2–5.

⁷ Срв. Ориген, *Против Целз*, I, 26.

⁸ Срв. Пак там, II, 20; III, 1; IV, 1; VII, 1.

⁹ Срв. Пак там, VII, 1.

то и самият той, да получат ума Христов¹ (срв. 1 Кор. 2:16). Ориген разглежда християнския апологет като посланик на Иисус Христос, който призовава хората да се обърнат към Него. Визирайки своята апология, той се моли да е способен да каже заедно със св. ап. Павел: „И тъй, ние изпълняваме службата посланици вместо Христа, като че ли Сам Бог увещава чрез нас“ (2 Кор. 5:20)².

Както Ориген изтъква важната роля на молитвата за християнската апология, това прави и проф. Борис Маринов. Според него молитвата е значима част от живота на християнския апологет. Последният трябва да съзнава, че без Бога не може да върши нищо (срв. Йоан 15:5) и трябва да разчита на Неговата подкрепа. Това се отнася както за просенето на смелост, мъдрост и вдъхновение от Бога, така и до това Господ „да отвори сърцето на събеседника и слушателя“³. Мислите и на двамата апологети – Борис Маринов и Ориген, в крайна сметка подчертават необходимостта от молитвата в областта на защитата на християнството, както и аргументират нуждата християнският апологет да разчита на Бога, а не само на собствените си човешки сили, не само на своя разум. Важно е да се отбележи, че и за двамата при формирането на тези им идеи библейската аргументация играе значима роля.

Ориген познава възприетия като златен стих на Християнската апологетика библейски пасаж „бъдете всякога готови с кротост и боязън да отговаряте всекиму, който иска от вас сметка за вашата надежда“ (1 Петр. 3:15)⁴ и го разглежда като апологетичен. Християните, които живеят според Свещ. Писания, които познават този и други стихове, се опитват да обяснят привидни нелепости в Свещ. Писания и да покажат, че в тях не се съдържа нищо лошо, позорно или нечисто (както смята Целз) и че те само изглеждат такива на онези, които не знаят правилния начин да ги разберат⁵.

И както св. ап. Петър ни насърчава да бъдем винаги готови,

¹ Срв. *Пак там*, V, 1.

² Срв. *Пак там*, VIII, 1.

³ Срв. Б. Маринов, *Оръжията на апологета на християнството*, с. 16, 18.

⁴ Срв. архим. Евтимий, *Задачите на християнската апологетика*, с. 15; Б. Маринов, *Оръжията на апологета на християнството*, с. 3; еп. Никодим, прот. Цв. Христов, *Учебник по апологетика*, с. 4.

⁵ Срв. Ориген, *Против Целз*, VII, 12.

така е готов и Ориген. Ако Целз е успял да подготви друг трактат срещу християните, както той заявява, че смята да направи, християнският писател пише на св. Амвросий¹ да потърси съчинението и да му го изпрати, така че той да отхвърли погрешните мнения, налични и в него. От друга страна обаче, Ориген няма намерение да класифицира като погрешно всяко едно твърдение в творбата на идейния си противник. Неговата апологетична дейност се стреми да почива на обективна и съзидателна основа: „Ако някъде той прави истинно заключение, ние ще свидетелстваме, че той е прав в това отношение, без да търсим повод за несъгласие“².

Християнският апологет не се смята за всезнаещ или най-мъдър от всички³. Той не надценява себе си и притежава съзнанието, че е възможно да съществуват аргументи срещу мнения на Целз далеч отвъд неговите мисловни способности; той обаче е направил това, което е могъл⁴.

Въпреки своите разсъждения за примера на Господ, когато Той е лъжливо обвиняван, Ориген написва своята творба. Защото той, макар че не абсолютизира способностите на апологията на вярата⁵, вижда определен смисъл от нея. Наистина един истински христия-

¹ Не трябва да се бърка със св. Амвросий Медиолански, който живее през IV в. Св. Амвросий от Александрия първоначално е гностик, последовател на Валентин. Той е обърнат към православното учение от Ориген, за което свидетелства Евсевий Кесарийски (*История на Църквата*, VI, 18). Проявява се като изповедник на Църквата в гонението при Максимин Трак. Тъй като е богат човек, св. Амвросий дарява значителни суми за богословско-научната работа на Ориген, осигурявайки скъпите за онова време ръкописи, както и заплащането на няколко бързописци, които на смени записват словата на Ориген. Както отбелязва църковният историк Павел Малицки: „Може с увереност да се каже, че ако Ориген нямаше такъв просветен покровител, какъвто бил за него Амвросий, той не би развил така таланти[те] си. При своята бедност той не би могъл да намери нито необходимите ръкописи, нито би създал такава благоприятна обстановка за своята научна дейност“ (П. Малицки, *История на християнската църква*, с. 174; срв. Евсевий Кесарийски. *История на Църквата*, VI, 23).

² Срв. Ориген, *Против Целз*, VIII, 76.

³ Срв. Пак там. *Предговор*, 6.

⁴ Срв. Пак там. VII, 11.

⁵ Тук става дума не за съответния раздел на Християнската апологетика според приетото делене в българската богословска мисъл, а за апология на християнската вяра изобщо.

нин няма за какво да се притеснява от съчинението на Целз, но Ориген е реалист и знае, че има хора, за които неговата апология може да е полезна. Християнският апологет пише, че неговият читател, изучавайки отговора му, би могъл да разбере, че произведението „изобщо не е написано за истинските християни, но или за тези, които са изцяло без опит във вярата¹ в Христос, или за онези, които апостолът нарича „немощни във вярата“ (срв. Рим. 14:1)².

Авторът на „Против Целз“ се стреми да приложи духовна медицина върху тези, които не са били напълно облечени с „всеоръжието Божие“ (Еф. 6:11), т.е., които нямат силна вяра, за да се излекува раната, нанесена им от стрелите на Целз. Тези християни, които обръщат внимание на Целзовите аргументи, са нездрави във вярата. Задача на Ориген е да „укрепи вярата на човека чрез аргументи и трактати“. Той осъзнава рационалната функция на християнската апология и вижда като нейна цел това, което формулира и архим. Евтимий Сапунджиев – че нейната цел е борбата със съмнението³. Това, което мотивира Александрийският богослов да върши своята апологетична дейност, е да бъде за Бога „достоеен, безукорен работник, който верно преподава словото на истината“⁴ (2 Тим. 2:15).

От казаното е видно, че за Ориген християнската апология е рационална дейност на мислещия християнин, но също така тя има нужда от Божествена благодатна подкрепа, която озарява човешкия разум. Истинският християнин не би трябвало да има нужда от апология, защото вярата му е силна. У някои обаче вярата е по-слаба и тук идва ролята на рационалната защита на вярата. Тя изследва аргументите на противниците на християнството и им отговаря. Християнската апология не изпада в непрекъснато критикуване, а се стреми към обективност и е склонна да оцени също така и верните изказвания на опонента. Най-добрата апология (и съответно и Апологетика) обаче не е теоретичната, а практичната: тя се състои в чистотата на духовно-нравствения живот на християнина – той дава най-добрия отговор на критиците на християнството.

¹ Тоест новоначалните, новоповярвалите християни – бел. м.

² Срв. Ориген, *Против Целз. Предговор*, 4, 6.

³ Срв. архим. Евтимий, *Задачите на християнската апологетика*, 2–4.

⁴ Ориген, *Против Целз*, V, 1.

Мисленето на Ориген, насочена в защита на християнството, има сериозни паралели със съвременната академична апологетика. Паралелите не означават задължително заимстване, но го правят възможно. Но след като става дума за християнски, а не светски автор, и след като паралелите се търсят в рамките на обща материя, това е много вероятно. Още по-вероятно става това, ако се замислим, че разгледаните разсъждения на Ориген са изложени в труд, който е най-влиятелното апологетично произведение от църковен писател преди Никейския събор, а може би и доста след това. В такъв случай би било естествено, ако основните принципи на Оригеновата апология на християнството са били възприети от съвременната академична апологетика, за която е логично да се насочи към утвърдени образци, на които да се облегне. В българската апологетична мисъл това едва ли е станало директно от творчеството на Ориген, а по-скоро през посредничеството на немската и руската апологетика, която е високо ценена от основоположниците на тази богословска наука в България. И всъщност дори да не става дума за черпене от мисълта на знаменития християнски апологет, а просто за съвпадение на идеи, това отново би говорило за близостта между неговата мисъл и Християнската апологетика.

Следователно Оригеновото наследство по отношение на основните принципи на християнската апология намира възприемчива почва не само в неговото време, но и в наши дни. Този му принос свидетелства, че е твърде едностранчив подходът в неговата мисъл да се търсят единствено догматически отклонения. Напротив, Ориген е способен също така да бъде и извор на вдъхновение за християните – не само изследователите, но и обикновените вяращи, в тяхната дейност в защита (апология) на християнството.